

Pranė Dundulienė

Senieji lietuvių šeimos papročiai

Penktasis leidimas

Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos
Mokslo ir enciklopedijų
leidybos centras
Vilnius, 2026

Konsultantė

prof. habil. dr. *Regina Merkienė*

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma:
viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą internete,
platinti jo kopijas – parduoti, nuomoti,
teikti panaudai, be autoriaus sutikimo išleisti ir versti.

Taip pat draudžiama šį kūrinių, esančių bibliotekose,
mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose,
viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių
tinklais tų įstaigų patalpose.

Išleido Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras yra struktūrinis
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos padalinys,
savo leidybine veikla padedantis įgyvendinti bibliotekos misiją
būti Lietuvos žinių erdve, kuriančia vertę visuomenei.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų
informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

© Pranė Dundulienė, 2026

© Pratarmė, Regina Merkienė, 2026

© Saulius Bajorinas, viršelis, 2026

© Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2026

ISBN 978-5-420-01908-5

Turinys

Pratarmė	7
Įvadas	13
Lietuvių šeima	19
Matriarchalinė šeima	19
Patriarchalinė šeima	23
Šeimos namų židinys	32
<i>Ugnies užkūrimo reikšmė šeimoje</i>	<i>39</i>
Šeimos sudėtis	47
<i>Kūdikis šeimoje</i>	<i>57</i>
Kūdikio laukimas	57
Kūdikio gimimas	67
Krikštytos	86
Vaikų auginimas	94
<i>Šeimos vaikai</i>	<i>97</i>
Piemenėliai	109
<i>Didžioji piemenų šventė</i>	<i>118</i>
<i>Ganymo sezono užbaigimas</i>	<i>125</i>

Darbai ūkyje	126
Sugyvenimas šeimoje	128
Namų švara, tvarka ir higiena	136
Šeimos santykiai su kaimynais	140

Vestuvės

Senųjų vestuvių papročiai	149
Krikščionybės laikų bažnytinės sutuoktuvės	197

Mirtis ir laidotuvės

Baigiamasis žodis	301
-------------------------	-----

Pratarmė

Šeima – tai neišsenkanti tema visų tautų ir visų kultūrų tyrinėtojams. Ši žymios Lietuvos etnologės Pranės Dundulienės knyga taip pat apie šeimą ir jos papročius, tačiau jau praėjusių laikų, apie kuriuos žinių galima pasisemti iš negausių istorijos šaltinių: archeologinių radinių, archyvuose saugomų dokumentų, keliolikos ir keletu amžių ar bent pusšimčio metų senumo žmonių gyvenimo aprašymų. Su tais laikais mus vis dar šiek tiek sieja XX amžiaus pradžioje gimusių mūsų artimųjų prisiminimai, tačiau tai jau išnykęs pasaulis, kuriame glūdi dabartinės kartos žmonių šaknys bei kultūros ištakos.

Knygos autorė Pranė Dundulienė gimė 1910 metų vasario 12 dieną Švenčionių apskrityje Pilypų kaime Emilijos Tunkūnaitės ir Vinco Stukėno šeimoje. Jaunystė prabėgo Vilniaus krašte, kurį 1920 metais okupavo Lenkija. Tai greičiausiai ir nulėmė tolesnį būsimosios mokslininkės gyvenimo kelią.

Demarkacinė linija tarp Lenkijos ir Lietuvos perskyrė ne tik žemę ar gyventojus. Ji beveik dvidešimčiai metų nutraukė istoriškai susiklosčiusius ekonominius ryšius, kultūrinius mainus, ypač ūkinį ir švietimo naujovių plitimą iš Lietuvos. Tai buvo svarbios priežastys, dėl kurių Vilniaus krašte išliko patys archajiškiausi Lietuvoje papročiai ir visas gyvenimo būdas.

Gimtuosiuose namuose ir savame kaime būsimoji mokslininkė gavo pirmąsias etnografijos pamokas – daugybę žinių iš visų valsietiško gyvenimo sričių, vėliau padėjusių suvokti ne tik XX amžiaus bet ir ankstesnių laikų kaimo žmonių mąstysenos bei tarpusavio santykių savitumą.

Rytų Lietuvos jaunimo kelias į mokslus ėjo per Vilnių. Pranė Stukėnaitę jis atvedė į Stepono Batoro universitetą, kuriame etnologinių tyrimų tradicija formavosi nuo 1924 metų, kai studentų praktikos darbams buvo įkurta Etnografijos muziejus ir Etnologijos dirbtuvės. Studijų metai Etnologijos ir etnografijos katedroje sutapo su žymaus slavų kultūros tyrinėtojo, neoevoliucionistinės krypties etnologo, kritinio evoliucionizmo kūrėjo Kazimierzo Moszyńskio profesoriavimu. Jis paliko pastebimą pėdsaką visuose būsimuosiuose šios knygos autorės tyrinėjimuose tiek pasirenkant darbo metodą, tiek dėstyimo būdą.

Studijų metais Vilniaus krašte tvyrojusi lenkų ir lietuvių nesantika Universiteto etnologams buvo svetima. Prisimindama tuos laikus, autorė jau po karo savo studentams pasakodavo, kaip renkant medžiagą etnologijos ir etnografijos srities filosofijos magistro darbui – „Marcinkonių apylinkės etnografinė monografija“ ją iš kiemo į kiemą ir laukų takeliais iš kaimo į kaimą kaip šešėlis iš pasokos lydėjo dviračiu vedinas jaunas lenkų policininkas. Kai sugrįžo į Vilnių, bute buvo padaryta krata ir visi rankraščiai konfiskuoti. Juos sugrąžino tik įsikišus profesoriui Moszyńskiui.

Diplomuota etnologė trumpam paliko Universitetą, bet ir toliau gyveno Vilniuje. 1938–1940 metais dirbo Lietuvių mokslo draugijoje. 1940–1950 – Lietuvos mokslų akademijos Etnografijos, vėliau – Istorijos instituto mokslinė bendradarbe. Tuo metu daugiausia domėjosi papročiais, tačiau traukė ir dėstytojos darbas. 1944 metais sugrįžusi į savo Alma Mater, joje pasiliko iki gyvenimo pabaigos. Studijų metais įgytos žinios ir įvaldytas lyginamasis etnologijos metodas netrukus pravertė dėstyimo pradžioje ruošiant daugelį kursų, ypač iš pirmąsias visuomenės istorijos, etnografijos pagrindų, etnografinių tyrinėjimų metodikos, kol 1951 metais Maskvos Lomo-

Vilniaus universiteto etnografinė ekspedicija Marcinkonių apylinkėse: iš kairės – Vilniaus Užupio vidurinės mokyklos muzikos mokytojas – ekspedicijos fotografas, studentė Jadvyga Sakauskaitė, dėstytoja Pranė Dundulienė, studentė Liusija Janavičiūtė, 1953. Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, Pranės Dundulienės fondas (f. 193–73)

nosovo universiteto Etnografijos katedros vedėjas profesorius Nikolajus Čeboksarovas paskolino savo konspektus, pritaikytus dėstyti pagal Sovietų Sąjungoje nustatytą reikalavimą – etnografinius dalykus sieti su istorinio ir dialektinio materializmo filosofija.

Apie autorės mokslinių interesų platumą kalba jos įvairiomis temomis parašytos knygos ir straipsniai bei Vilniaus universitete dėstyti kursai: Baltijos šalių tautų etnografija, slavų etnografija, Lietuvos etnografija. Ypač daug žinių nuo pat pradžių studentai gaudavo apie senuosius Lietuvos etnografijos šaltinius. Jauna dėstytoja mokėjo lenkų, lotynų, vokiečių, vėliau ir rusų kalbas, o Vilniaus universiteto Mokslinė biblioteka ir tuo metu buvo labai turtinga.

Pranė Dundulienė itin daug reikšmės teikė lauko tyrimams. Dirbdama Vilniaus universitete, nors pokario metais dar ilgai kaimuose

buitinės sąlygos buvo labai prastos, kasmet vadovaudavo studentams etnografams, atliekantiems gamybinę praktiką. Etnografinės ekspedicijos kas kartą vykdavo naujoje vietoje. Studentai, dėstytojos ap rūpinti atskirų temų klausimų lapais, visą mėnesį užrašinėdavo senų žmonių atsakymus, kurie ilgainiui Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraštyne išaugo į atskirą 81-ąjį fondą. Jame galima rasti unikalių duomenų, užrašytų iš pateikėjų, gimusių XIX amžiaus viduryje. Studentams pavyzdį rodė pati dėstytoja. Su krepšiu užrašams ir fotoaparatu ant peties pati pirmoji išsiskubindavo iš namų. Nors ekspedicijose nuo mažens dalyvaudavo dukros Ieva ir Daiva, ji stengėsi išnaudoti kiekvieną darbo dienos minutę.

Pasižymėdama nepaprastu darbštumu ir mokslininkės smalsumu, Pranė Dundulienė gilinosi į daugelį etnologijos sričių ir kas kartą stengdavosi prisikasti prie kiekvieno reiškinių ištakų. 1954 metais Sovietų Sąjungos mokslų akademijos Etnografijos instituto mokslinėje taryboje už darbą apie žemdirbystę Lietuvoje feodalizmo epochoje jai buvo suteiktas istorijos mokslų kandidatės, 1971 metais – Vilniaus universiteto mokslinėje taryboje už darbą apie žemdirbystę Lietuvoje ir jos įrankius nuo seniausių laikų iki 1917 metų – istorijos mokslų daktarės laipsnis, o netrukus ir profesorės mokslo vardas. Tačiau, kaip ir jaunystėje, širdį labiau traukė ne nuolat skatinami medžiaginės kultūros tyrimai, o Sovietų Sąjungos pokario etnografijoje labai nepopuliari ir iki pat XX amžiaus devintojo dešimtmečio nerekomenduojama tirti dvasinė kultūra, ypač tikėjimai, papročiai, mitai ir simboliai.

Pranės Dundulienės veikaluose, skirtingai nuo daugelio Sovietų Sąjungos etnografų, etninė kultūra tiriama kaip visos tautos kultūra, į vientisą visumą sulydomi dvare ir kaime gyvavę reiškiniai; nuolat keliamos papročių kilmės hipotezės, jų sąsajos su visuomenės pasiektu socialinės raidos lygmeniu, liaudišku pasaulio pažinimu ir žmogaus psichologija grindžiamu jo reiškinių aiškinimu – XX amžiaus viduryje Vakarų etnologiniuose tyrimuose išgalėjusio etnopsichologizmo ženklų. Visa tai galime rasti ir šioje paskutinėje, po autorės mirties praslinkus jau ne vieneriems metams išleidžia-

Vilniaus universiteto etnografinė ekspedicija Panevėžio rajone. Kairėje – studentė Elvyda Lazauskaitė, viduryje – prof. Pranė Dundulienė, šalia – studentė Danutė Rudytė, 1984. Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, Pranės Dundulienės fondas (f. 193–709)

moje knygoje. Joje autorė mėgino modeliuoti ankstyvųjų Lietuvos visuomenės fazių šeimos vidinius santykius bei santykių su metafiziniu pasauliu pavidalus. Pasinaudodama kitų šalių pirmąsias bendruomenės tyrinėtojų patirtimi ir jų sukurta terminija, taip bandydama savo mintis ir duomenis įterpti į bendruosius tų laikų tyrinėjimo rėmus, iš smulkių dalelių tarsi mozaiką ji dėlioja hipoteitinę šeimos narių savivokos ir pasaulėjautos raiškos panoramą.

Autorė vengia nuoseklaus istorizmo, datuoja dažniausiai tik archeologinius duomenis ir papročius iš senųjų rašytinių šaltinių. Kalbėdama apie vėlesnius laikus, ypač XIX amžiaus pabaigą–XX amžiaus pradžią, šeimą pateikia kaip tarpusavio išpareigojimai ir ekonominiais saitais susietą socialinę bendriją, o per darbo bei šeimos papročius kaip neatskiriamą kaimo bendruomenės dalį. Pabrėžtinai iškeliamos to meto visuomenėje pripažintos lietuvių tradicinės moralinės vertybės kartų santykiuose. Mažiau dėmesio skirta vertybių pokyčiams, tačiau pateikta duomenų, kaip šeima bei

kaimo bendruomenė stengėsi sudrausminti visuotinai priimtų elgesio normų nepaisančius savo narius.

Itin daug vietos knygoje užima gimimo, krikštynų, vestuvių, laidotuvių papročių įvairiose Lietuvos vietovėse smulkūs aprašymai. Juos autorė paėmė iš leidinių, kurių daugelį šiandieną jau galima priskirti prie visuomenei menkai prieinamų bukinistinių retenybių, saugomų bibliotekose retų spaudinių skyriuose. Dėl to čia galima rasti vestuvių dalyvių senovinių pavadinimų, seniai užmirštų ir šiandien dar gyvų apeiginių veikslių vaizdelių, veikslių sekos vietinių variantų, ištiesai cituojamų dokumentų. Visa tai supažindina skaitytoją su labai įdomiu istorinės etninės lietuvių kultūros palikimu ir sudaro galimybę suvokti tautos kultūros tęstinumo vyksmą.

Ši lietuvių papročiais besidominčiai visuomenei skirta knyga – tai paskutinis 1991 metais netikėtai nutrūkęs Pranės Dundulienės parašytas, bet nevisiškai baigtas ir išdailintas veikalas. Jį rengiant spaudai teko atsisakyti vieno kito pasitaikiusio didesnio pasikartojimo, keletu menkai išplėtotų skyrelių apie ėmimą į kariuomenę, keliavimą į Ameriką, šienapjūtę, jaučių badynes, įrašyti keletą retesnių žodžių paaiškinimų, kad būtų nuoseklesnis tekstas, kai kurias pasitraipas sukeisti vietomis. Ypač daug darbo įdėjo knygos redaktorė Aldona Bendorienė – teko peržiūrėti ne vieną autorės cituojamą leidinį ir patikslinti išnašas. Namų bibliotekoje esamų leidinių išnašas maloniai sutiko patikrinti autorės šeima: prof. Bronius Dundulis, dukterys – dr. Ieva Šenavičienė ir dr. Daiva Senulienė.

Tikimės, kad ši knyga etnine kultūra besidomintiems skaitytojams pravers dar vienas duris į užmarštiną grimzantį lietuvių dvasinio paveldo rūmą.

Regina Merkiene